

JELENTÉSTANI MEGJEGYZÉSEK A REG SZÓCSALÁDDAL KAPCSOLATBAN

MIKOLA TIBOR

A Néprajz és Nyelvtudomány legutóbbi számában (V–VI, 41–47) hangtani szempontból vizsgáltam a *reg* szócsaládot, s arra a megállapításra jutottam, hogy a PAIS által korábban egyeztetett szavak közül (Reg: MNyTK. 75, MNy. LIV, 181–196) a szóbelseji *g*, *v*, *j* és \emptyset -t tartalmazó tagokat alapnyelvi $-\ast\eta$ -ből kiindulva valóban közös eredetűeknek lehet tartanunk. A magyar szavakhoz *vogul*, *osztják*, *zürjén*, *votják* és (kérdőjellel) *jurák-szamojéd* szavakat kapcsoltam. Most szeretném néhány jelentéstani megjegyzéssel kiegészíteni akkori megállapításaimat.

Regös. „Árpád- és Anjou-kori mulattatóink” című tanulmányában PAIS a következőket írja: „Az is lehetséges, hogy az ősi magyar mulattatóknak közük volt a sámánkodáshoz is: az úgynevezett »vallásos« tevékenység meg a mulattató játék kezdetleges fokokon nem nagyon különülnek el egymástól. Mi volt a mulattató vagy együttes sámán-mulattató hivatásának eredeti magyar neve, legfeljebb sejthetjük: a *regös*, — olyanféle értelemben, amilyenre *Reg* című dolgozatomban rámutattam.” (14. l.). Ezen felfogásának megfelelően PAIS a *regös* ~ *regös* szót végső fokcn ugyanabból a töből származtatja, mint a *révül* igét, tehát nem fogadja el BÁRCZI ellenvetését (SzófSzót.).

Említett cikkemben kimutattam, hogy a *reg-*, *rév-* *rej-* stb. tövek azonos eredetűek. Kérdés, hogy jelentéstanilag is egyeztethető-e a *regös* szó a sámán eksztázisát jelölő *révül*-lel. Talán nem lesz érdektelen, ha a *regös*öket összehasonlítjuk a sámánhit utolsó szibériai képviselőivel, akiket nemrég DIÓSZEGI VILMOS látogatott meg.

PAIS idézett tanulmányaiban több középkori *regös*ünk nevét említi. A nevek általában nem normális embert jelentenek: *Kuke* olv. *Küke* 'ostoba, félkegyelmű'; *Ruga* 'rugó, rugdaló'; *Juke* olv. *Jüke* > *gyüge* > *gügye* stb. PAIS megállapítja, hogy a *regös*ök részt szoktak venni a főúri udvarok lakomáin, és ott énekléssel, meséléssel szórakoztatták a társaságot, mintegy az udvari bolond szerepét játszották.

Mi a helyzet Szibériában? DIÓSZEGI így írja le az egykori sámánokról szerzett benyomásait: „Sikerült megismernem néhány volt sámánt. A burját Hadi magabazárkózó ember. Idegyenge. Gyakran gyötrik hallucinációk. A beltir Csibadájev egzaltált, embergyűlölő. Csibadjákov első látásra lelkibeteg. A szagáj Kizlaszov testileg sem egészséges, állandó fejfájás gyötri. Amíg nála laktam, naponta kellett vizesronggyal borogatni a hemlokát. Borgojakov idegbeteg. A szája tátva, nyelve kilóg és idegesen mozog, mint a kutyáé. A karagasz Kokujev hallgatag, az emberektől visszavonuló. Koncentráló készsége hiá-

nyos. Minden holdtöltekor a fejét fájdtja. Bolhojev szellemileg feltétlenül fogyatékos, testileg is beteg. A nála töltött néhány nap alatt is igen gyakran eredt el az orra vére. A szojot Ak Nitka embergyűlölő. Szaldzsak Szüzükpen rángógörcsben szenvedő idegbeteg. Családjá is beteg: unokahúga csendes örült.

Nagyrészt tehát idegbeteg emberek, s ezek a rendellenességek minden biztonnyal öröklődök.

Az idegbetegségeken túl azonban vannak a sámánoknak olyan tulajdonságaik is, amelyek bizonyos adottságoknak különösen fejlett fokai. Így például az öreg Hadi messze szárnyaló, csengő bariton hangon énekelt, a nyelvlogató Borgojakov kiváló táncos volt, Bolhojev a legigényesebb színészi alakításban részeltetett, Kizlaszov lenyűgöző ereje alól magam sem tudtam szabadulni.” (DIÓSZEGI: Samanizmus 113–114).

Egyébként a volt sámánok sok helyütt ma is tiszteletnek és megbecsülésnek örvendenek a nép között mint a régi hagyományok őrzői. DIÓSZEGI így ír az egyik korábbi sámánnal való találkozásáról: „Közben megtudtam egyet-mást az én emberemről. Érdekel, hogy-mint él, hogy-mint vélekednek róla. Míg ifjabb volt, a kolhozban foglalatzkodott; most, hogy elaggott, a dolgot már nem bírja. Kap valami járandóságot. A falubeliek becsülik, sőt észrevehetően tisztelik is. Vajon azért, mert valamikor szellemekkel beszélgetett? Vagy inkább azért, mert a régi burját élet kitűnő ismerője? Az öreg ugyanis — miként kísérőnk beszélte, meg hamarosan magam is tapasztalhattam — kiapadhatatlan forrása a hagyományoknak, szokásoknak, meséknek, történeteknek.” (DIÓSZEGI: Sámánok nyomában Szibéria földjén 32).

Az egykori szibériai sámánok utódai és középkori regöseink között tehát meglepő hasonlóságok vannak. Jellemző rájuk az ideggyengeség, betegség, a kiváló előadókészség és a régi hagyományok ismerete. Eltérések is vannak persze: a szibériai sámánok manapság általában emberkerülő, regöseink viszont aligha lehettek azok, éppen ellenkezőleg, nekik nagyon gyakran kellett társaságban forogniuk. De ez a kettősség egészen természetes: a szocialista társadalomban nincsen szükség udvari bohócokra, még csak vándorló énekesekre sem, nem csoda tehát, hogy a talajukat vesztett és egyébként is beteg idegzetű sámánok kerülnek az emberi közösséget. Különben a sámánivadékok olykor — élve az új társadalmi rend nyújtotta lehetőségekkel — kifejlesztik a bennük szunnyadó örökölt költői, színjátszói hajlamokat, és a kultúra művelői lesznek. A sámánizmus című könyvében DIÓSZEGI tudósít egy ilyen színészről és egy költészet-kutatóról (114). A régi magyar sámánok viszont, ha pogány szertartásaikról le kellett is mondaniuk, az új rendszerben is folytathatták tevékenységüket mint az előkelő rétegek szórakoztatói.

Az elmondottak alapján regös szavunkat jelentésstanilag is az eredetileg a sámán eksztázisát jelölő *révül* ige és rokonnyelvi megfelelőinek csoportjába sorolhatjuk. A *reg* ~ *révül* egyeztetés hangtanilag teljesen lehetséges (M. T.: Egy magyar szócsalád eredetéhez, NéprNyelvtud. V–VI, 41–47), ezért bizonyára igaza van PAISnak, aki szerint a *regös* szó eredeti jelentése ’révületes, révülésre hajlamos’ lehetett (i. m.).

Régi. Régi szavunk kialakulásával kapcsolatban PAIS kétféle lehetőséggel is számolt: „A *regé*-vel kapcsolatban a MA. 1621. és 1708., valamint utána PP. és PPB. adatolta ’delirium’ és ’delirium anicularum’ jelentésből indulhunk ki, továbbá az »aggnők« olyan megítéléséből, amely a következő mondásokban jelentkezik: Pósz: Igazs.: »Agnő beszéd az, a mit a pápisták regéllenek«

(NySz. *aggnő*; *rege* al. *régél*-nek idézve); Com: Jan.: »A szószátyár, a bolond beszédő *agnői* alkalmatlan hijában valóságokat előhozvan alkalmatlankodica« (NySz. *aggnői*). Ilyen jelentés kifejlődését a *rég* ~ *rég(i)* esetében is föltehetjük, és benne kaphatjuk kezünkre azokat a szálakat, amelyek a történetileg kimutatható és most élő értelemhez vezetnek. Az 'aggkori eszelősködés vagy gyengeelméjűség, öreges szellemi állapot: senilitas, anilitas' után következhetett az 'öregség mint általában jellegzetesség' majd 'öreg kor', ebből 'hosszú idő' s az utóbbi átmehetett a 'régiség, régi' értelembe. Ez az egyik jelentéstani megoldás.

A másik magyarázat a PéldK.-beli gonosz *régi agnő*-vel összefüggésben merülhet fel. Arra gondolhatunk, hogy az 'idős, öreg, vén' értelemhez még társult valami jelentéstöbblet, aminél fogva ez esetben a gonosz szóval együtt az *aggnő* jelzőjévé tették. Az *aggnő* itt méregkeverő, varázslóféle, valami olyan, amilyen ÉrdyK. 429b: »byes bayos aghne« vagy MA.: Scult.: »Sokan talaltacnac, a Kic őrdöngősökhöz, babonás *agnőkhöz* folyamodnak.« Íme! egy mczzanat, amelyik a *régi*-vel kapcsolatban a varázslat kifejezőköréhez tartozó *reg* elem felé mutat. A varázslás, bűbájosság nem utolsó sorban *aggnő*-i, vénasszonyi kedvtelés, hivatás volt. Ezért megvan a lehetősége, sőt valószínűsége annak, hogy főképpen ők kapták meg a *régi*: *régi* jelzőt." (MNy. LIV, 190–191.)

A két magyarázat közül szerintem a második a valószínűbb, de nem tudom, nem lehet-e itt egyszerűbb megoldást találni. A magam részéről lehetségesnek tartom, hogy a 'rég, régi, régen' jelentések a 'reggel, korán' jelentésből származnak. A nap második részében lefolyt beszélgetésekben ugyanis gyakran előfordulhattak ilyesféle válaszok: Már *reggel* megcsináltam, Már *korán* fölkeltem stb. Ilyenféle összefüggésekben a *reg* szó könnyen fölvehette a 'jóval előbb' → 'már régen' jelentést. A *rég óta* 'reggel óta' → 'régóta' jelentésfejlődés is egészen természetes.

Eme föltevésemet támogatja az a körülmény, hogy több nyelvben azonos etimológiájú szó jelöli a 'reggel' és a 'régen' fogalmat. Erre már BUDENZ hozott példákat (MUSz. 650): török (csag.) *irte*'früh, zeitlich; der Morgen, morgens' és *irteki* 'alt, vergangen', finn *aamu* 'reggel' és *ammoin* 'egykor'. Az *aamu* és *ammoin* szavak azonos eredetét a SKES. is lehetségesnek tartja (I, 1–2). Tudomásom szerint pedig az idézett török és finn szavakban aligha kereshetünk samanisztikai vonatkozásokat.

A szó alaktani vizsgálatakor PAIS is a *rég* 'reggel' szóhoz viszonyítja a *rég*-et. Ezzel természetesen egyetértek, és főntebb ismertetett véleményem szerint jelentéstani szempontból is a *rég(gel)* szóból kell kiindulni. Az alaktani fejlődést azonban kissé másképp képzelem el, mint PAIS. Ő így ír a *rég*-ről: „Ez bizonyára nem a *régi* vagy *régen* stb. alakulatok eredeti alapszavát tartotta fenn, hanem rövidülés elsősorban a *régen*-ből, amelyen a *-napon*-ból *-nap*, *-koron*-ból *-kor*, *-szeren*-ből *-szer* ~ *-ször* ~ *-szor*, azonban az is lehetséges, hogy a *régtől fogva*, *rég óta* szintén mint előzmények szerepeltek a ragok, illetőleg névutók elhagyásában.” (i. h. 191). Én azt hiszem, hogy a *rég* szó nem elvadás útján jött létre, hanem az az elsődleges. FOKOS DÁVID gazdag finnugor nyelvészeti bizonyító anyag alapján kimutatta, hogy a magyar ragtalan határozók nem ragjukat vesztett határozók. Így ír: „A ragtalan határozók ragvesztettségéről szóló elmélettel azonban úgy vagyunk, mint a minden áron lappangó képzőket kereső régi elmélettel. Egyes esetekben kivételesen

helyesnek bizonyulhat ez az egy-egy rag lekopását emlegető felfogás, de ma már tisztában vagyunk azzal, hogy ezeknek a határozóknak a végéről általában nem kopott le a rag, mert nem is volt ott semmiféle rag; inkább arra gondolhatunk, hogy a többi ragos határozók analógiájára utóbb vették fel ezek az alakok a ragjukat. Ennek az elvnek az igazságáról meggyőzhetek bennünket az obi-ugor (és permi) ragtalan határozók is, de tanulságos ebből a szempontból az indoeurópai nyelvtudomány felfogása is az indoeurópai 'ragtalan határozók kérdéséről.' (NyK. LVIII, 74–75). Ha a *régen*, *régi* alakok volnának az elsődlegesek, akkor miért nyúlt volna meg az *ë* hang?

PAIS nyomán, de az említett eltérésekkel, így képzelem el a *rég* szavunk kialakulását: Kezdetben volt a *rëgü* 'früh' szó. A tövéghangzó lekopása után az *ë* megnyúlt. Mivel a *rëg* szó a korábban idézett beszédhelyzetekben sokszor 'lang' jelentésárnyalatú lehetett, ezért a keletkezett kettősség nem egyenlítődtött ki, hanem az *ë*-s változat a 'früh', az *é*-s változat pedig a 'lang' jelentés hordozója lett.

A *rëg* 'früh' szó nyelvemlékeinkben kimutatható, pl.: JókK. *holual reg* 'holnap reggel'. A magánhangzó hosszúságán alapuló elkülönülést fokozta az a körülmény, hogy a 'früh' jelentésű szók *-vel* (*reggel*), a 'lang' jelentésű pedig *-n* (*régen*) határozóragot vett föl. Ugyanez történt a *nappal* 'bei Tage' és *napon* 'an einem Tage' szó esetében is.

SEMASIOLOGISCHE BEMERKUNGEN ZU DER UNGARISCHEN WÖRTERFAMILIE REG

VON

T. MIKOLA

Der Verfasser vergleicht die Lebensweise der mittelalterlichen ungarischen Regös' mit der der ehemaligen sibirischen Schamanen und stellt fest, dass die Regös' als Nachkommen der Schamanen betrachtet werden dürften.

Im zweiten Teile des Aufsatzes wird das ungarische Wort *rëg* 'lang, einst' erörtert. Der Verfasser ist der Meinung, dass die Wörter *rëg* 'lang, einst' und *rëg* 'früh' gleichen Ursprungs sind.